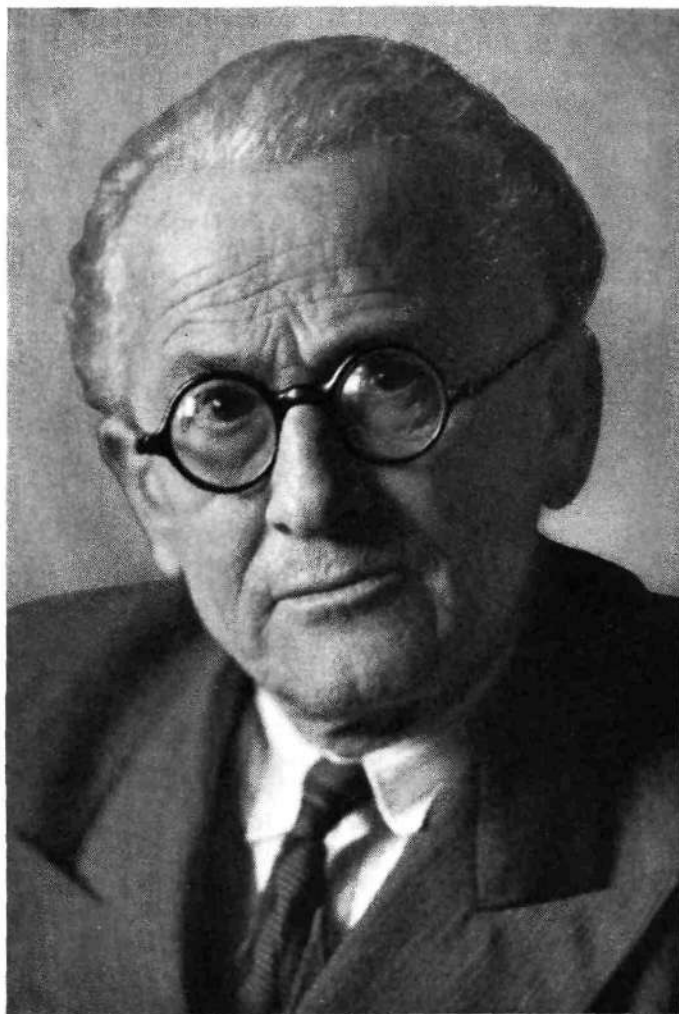

† DR. IVAN PRIJATELJ

B R A T K O K R E F T

Utrujen in razočaran, v tistem, superiornem sovrastvu do družbe in naših malenkostnih razmer, ki so polne nehvaležnosti, je nenadoma umrl. V zadnjih letih si je postavil pod Polhovim Gradcem preprosto hišico, kamor je nameraval pobegniti pred vsem nevšečnim, kar ga je obdajalo, in kjer je hotel na svoja stara leta po rousseaujevsko in tolstojansko začeti novo življenje, tiho, v svetski oddaljenosti, živeč samo z zemljo in naravo. Strašno se je veselil svojega bega iz družbe in dela, tako globoko je bil ranjen in užaljen. Če je pripovedoval o svojem zavetišču, o drevju, ki ga goji in potoku kraj hriba, se ti je zazdelo, da vidiš pred seboj spet fanta iz Ribniške doline, ki je pasel krave, pozimi pomagal pri izdelovanju suhe robe, krošnjarja, ki je nekoč prodajal suho robo po Severnem Koroškem in Zgornjem Štajerskem. Kakor kmečki človek, ki si je po dolgi življenjski borbi priboril košček grunta, se je veselil svoje hišice in svojega koščka zemlje, trdno verujoč, da bo tam našel svoj mir in lek svoji razrvanosti in razočaranjem. Toda usoda mu ni bila naklonjena. Smrt, ki mu je vzela poslednjo uteho, ki ga je tako naglo in

nasilno ločila od tega, kar je bila njegova edina in zadnja radost v tem življenju, mu je prinesla poslednje in zato mogoče največje razočaranje. Če bi mogel, bi prav gotovo protestiral zoper to in vrgel debelo psovko za botro Smrtjo, ki ga je ukanila.

Ze precej let ni več delal s toliko vnemo kakor poprej. Nekaj ni hotel, nekaj ni več mogel, ker je izgubil vero v koristnost svojega dela, ker je bil ves zagrenjen in razočaran.

Da so ga nekatera razočaranja tako globoko zagrenila in ga vrgla v pasivnost, je v mnogem vzrok v njegovem značaju. Dr. Prijatelj je bil po svojem gledanju na slovenski kulturni in politični razvoj ne samo idealist, temveč predvsem entuziast, lastnost, ki je bila globoko ukoreninjena v njegovem značaju. Ta lastnost je bila tesno spojena z njegovim estetskim čutom, kajti če se je navdušil za kakšno umetnino, je v svojih literarnozgodovinskih razpravah analizi po navadi dodal pesniško pisan panegirik. Živega, vedrega temperamenta tudi pri svojem znanstvenem delu ni nikoli zatajil in prav to je bilo tisto, kar zagrabi bralca in kar je zagrabilo njegove sluša-

telje na univerzi. Poln velikih načrtov in idealizma, ko se je lahko iz avstrijsko-nemškega in habsburškega Dunaja vrnil v Slovenijo kot eden prvih profesorjev slovenske univerze, ni bil pripravljen na razne nedostatke razmer in ljudi. Skozi in skozi romantična natura, se je pri svojem študiju in pri svojem delu ob pregledovanju slovenske kulturne preteklosti tako zavzel in navdušil za nacionalno osvobodjenje slovenskega naroda, ki ga je videl najbolj utelešenega v otvoritvi slovenske univerze, stoletnega sna vseh naših velikih kulturnih delavcev, da ni mogel verjeti, kako je sploh mogoče govoriti in delati zoper slovenski jezik in kulturo. Tako je bil zaverovan v vse lepo in čisto, da je pozabil na temne strani tega življenja, pozabil na različne slabe lastnosti ljudi. Zato ga je začelo nekega dne gristi razočaranje in ga sčasoma izgrizlo tako daleč, da se je odpovedal delu. Ta odpoved pa ni bila posledica onemoglosti, to je bil njegov protest, ki ga je trmasto in dosledno začel izvajati. Čutil se je vzvišenega nad vsakdanjostmi in malenkostmi, ki jih je polno življenje malega naroda in malega mesta, kjer se je nenadoma po svoji volji znašel kot eden prvih univerzitetnih profesorjev. V svojem entuziazmu za vse veliko in lepo je spregledal iz dunajske perspektive marsikaj, kar je moral pozneje žalostnega doživeti. Čeprav se je že pred vojno preizkusil v marsikaki bitki, so ga tako nekatere javne in osebne zadeve po povratku v domovino vendarle preveč zadele. Res je, da nam dirigirajo življenje velikokrat slabi dirigenti, ki nimajo večasih ne posluha ne talenta, da so naše nezdrave razmere nagrizle in zastrupile že marsikaterega kulturnega delavca od Prešerna do Cankarja, toda teh Prijateljevih velikih razočaranj je bil v neki meri kriv tudi njegov romantični entuziazem. Prav zato ni bil samo razočaran, temveč tudi užaljen in ogorčen, čemur je sledila pasivnost v znanstvenem delu zadnjih let.

Toda kljub vsemu temu, da moramo njegovo pasivnost zlasti ob prezgodnji smrti obžalovati, nam ni treba niti najmanj jadikovati in mu mogoče celo kaj v zlo šteti, kajti danes se povsem zavedamo, da je bila vsa njegova natura taka, da ni mogel drugače, kakor Luther svoj čas, ko je dejal: »Hier stehe ich und kann nicht anders!« Zakaj pred nami leži veliko pokojnikovo delo, ki ne izpričuje samo velike vrednosti za našo kulturo, temveč je velik zagovor njegovih velikih sposobnosti in marljivosti, ko je bil še aktiven. Do njegovega nastopa je bila literarna zgodovina pri Slovencih bolj ali manj statistični in filološki urad, ki je bil ves okostenel, suh in dolgočasen. Če primerjamo njegove prve literarno-zgodovinske kakor splošno literarne eseje, začutimo evropski duh, ki veje iz njih. Velikokrat so v njih skriti literarni traktati, s katerimi je skušal zadostiti pesniški mladostni žilici, ki ni do smrti zamrla v njem, čeprav se ji je že davno odpovedal. Četudi je bila ta žilica večkrat kriva, da se je ponekod nekoliko oddaljil od čistega literarno-zgodovinskega dela, da mu nekateri očitajo površnost in nekritičnost, je pa na drugi

strani povzročila marsikatero odliko v njegovem delu. Vse, kar je napisal, je napisano s temperamentom in zaletom, da privlačuje in osvaja, kakor je znal osvajati v osebnem razgovoru, ki ga je nadvse ljubil. Kateder mu je bila veliko premajhna in pretesna tribuna, zato si je znal organizirati družbo svojih ožjih prijateljev in znancev, kjer je izživil v duhovitem govoru svoj temperament in strast po aktivnosti, ki je kljub razočaranju in zakrknjenosti ni mogel popolnoma zadušiti. Četudi so mnogi obžalovali njegovo odmaknjenost zadnjih let, se je zdaj ob njegovi smrti izkazalo, kako ogromno delo je opravil, kajti polje njegovega udejstvovanja in dela je bilo izredno široko. Samo po sebi se razume, da je bila literarna zgodovina središče njegovega dela, saj mu ni bila samo poklic, temveč ga je zanimala in veselila že *po naturi*. Združeval je v sebi vez kritika in literarnega zgodovinarja, saj je njuno vlogo pojmoval v tesnem sodelovanju. Njegov temperament ga je včasih prisilil, da je na kakšno aktualnost odgovoril tudi »*ex cathedra*«. Kot literarni zgodovinar se je rad zagrizel v analizo dob in okolja, v analizo družabnih in političnih razmer, kar ga je včasih zaposlilo tako daleč, da ni prišel do vrha literarno-zgodovinskega dela, do estetske analize, čeprav mu je bila osebno ta najbližja, še več, kot kritiku in estetiku tudi najbolj pri srcu. Načrt, ki ga je imel pred seboj, bi zahteval za uresničenje najmanj dvoje človeških življenj. Vlogo kritike je pojmoval po F. X. Šaldi, Arnetu Novaku, po Fr. Schleglu kot udejstvovanje, ki je bliže umetnosti nego znanosti. Izredno važna je njegova vloga kot kritika in mentorja slovenske Moderne, čeprav ni bilo vedno soglasja z njenimi zastopniki. Dejstvo je, da pomenijo prav Prijateljeve kritike velik korak naprej v zgodovini in razvoju naše kritike. Poleg slovenske literature in jezika mu je bila pri srcu najbolj ruska literatura, iz katere je prevedel precej stvari. Še važnejše delo pa je opravil v svojih esejih o Puškinu, Gogolju, Tolstoju, Dostojevskem, Čehovu, Gorkem itd., ki spadajo med najboljše, kar se je pri nas napisalo o ruskih pisateljih. Priznati mu je treba, da je bilo njegovo glavno stremljenje ustvariti most med evropskim in našim literarnim dogajanjem. Tako nas je v svojih delih in predavanjih seznanjal z raznimi strujami v svetovni literaturi in to v taki obliki kot nihče pred njim. Vse njegovo delo je delo pionirja, ki zasluži vse spoštovanje in priznanje, četudi ni mogoče povsod soglašati z njim. Po svojem svetovnonazorskem gledanju je bil svobodomislec in demokrat, ki je prav zato skušal vedno najti ravnovesje v vsem družbenem dogajanju in tako tudi objektivnost v svojih izvajanjih. Kot moderen prosvetljenec se je navduševal za vse veliko in lepo, kar je dalo človeštvo v umetnosti in kulturi sploh, branil je slovenski jezik in literaturo, ker je kljub osebnim razočaranjem veroval v rast svojega naroda. Pri vsem tem pa ni nikoli pozabil, da je po svoji notranjosti ravno tako svetovljan kakor Slovenec.